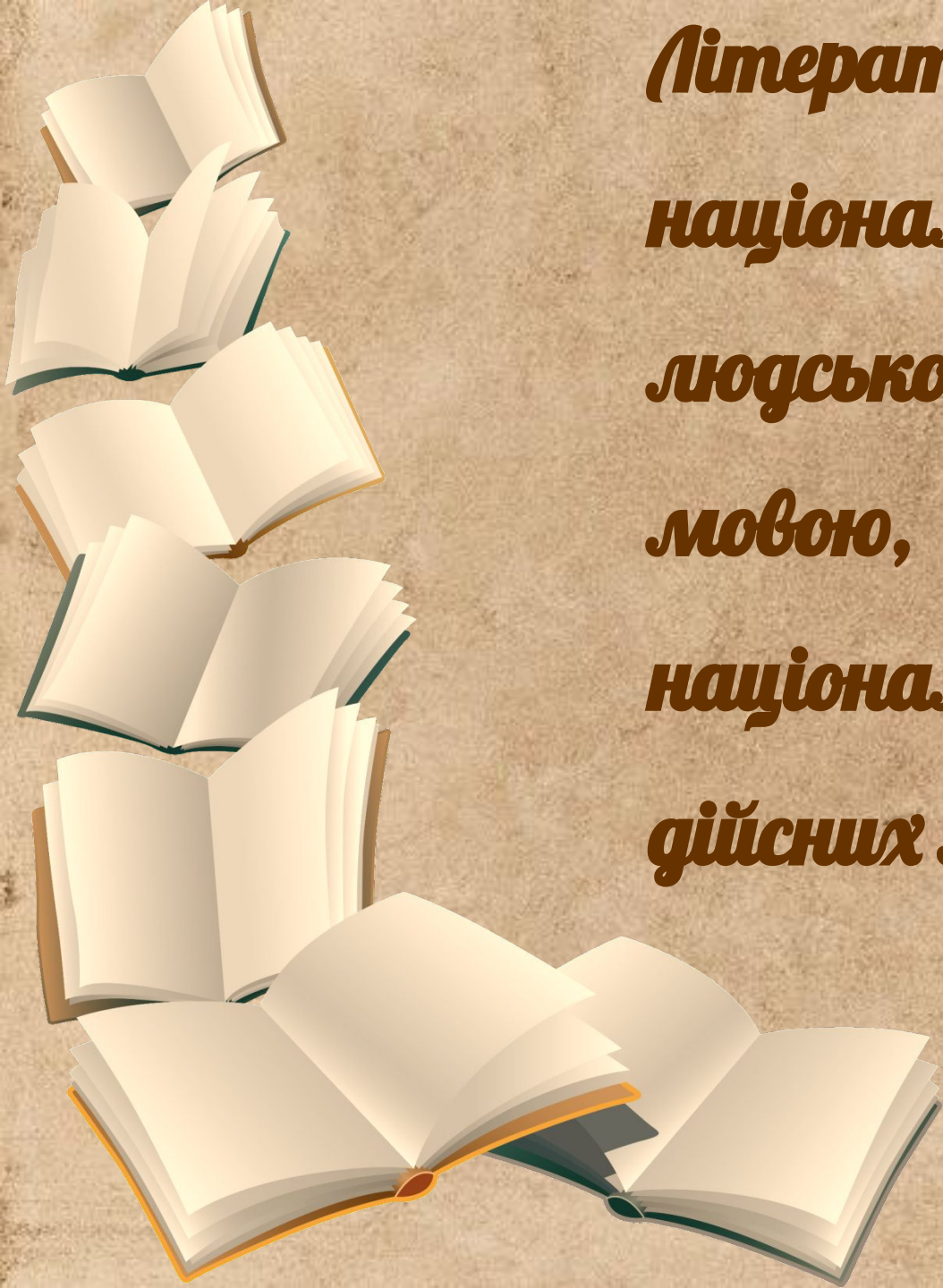

**Українська література
другої половини ХІХ ст.
Культурно-просвітницька
діяльність «громад».
Особливості
реалістичної прози**

Література доти не стане справді національною, доки не буде правдиво людською... В національній формі, рідною мовою, без ніяких патріотичних чи націоналістичних оглядів, зображувати дійсних людей, яких виплоджує наш край..

Іван Франко

Пригадайте

Основний закон життя — його постійний розвиток. Цей закон спостерігаємо і в літературі. У різні історичні епохи її стан постійно змінювався, вона мала здобутки і втрати. Цей розвиток назвали літературним процесом.

Літературний процес — різноманітне історико-мистецьке явище, яке характеризується змінами у стилях і напрямках художньої творчості, у виражально-зображувальній системі художніх засобів, у тематичній і жанровій своєрідності творів тощо.

НА РОЗВИТОК ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ ВПЛИВАЮТЬ

Зовнішні	Внутрішні
Розвиток суспільства, культури та мистецтва, стан розвитку людської свідомості, філософської думки, релігії, історична ситуація, вплив фольклору.	Закони художньої літератури, розуміння краси у певну добу, перебіг літературного життя, розвиток і взаємодія родів і жанрів, традиції та новаторство митців.

Періодизація української літератури XI-XIX ст.

Давня література

(XI – XV ст.)

- **Література Середньовіччя**
(Рукописні книги)
- **Монументалізм**
(Нестор Літописець «Повість минулих літ»)
- **Орнаменталізм**
(«Слово про похід Ігорів»)

Стара література

(XVI-XVIII ст.)

- **Література Ренесансу**
(Козацькі літописи)
- **Бароко**
(Григорій Сковорода «Байки харківські, «Сад божественних пісень»)

Нова література

(XIX – поч. XX ст.)

- **Класицизм**
(Іван Котляревський «Енеїда», «Наталка Полтавка»)
- **Сентименталізм**
(Григорій Квітка-Основ'яненко «Маруся»)
- **Романтизм**
(М. Костомаров «Соловейко», Є. Гребінка «Човен», П. Куліш «Чорна рада», рання творчість Т. Шевченка)
- **Реалізм**
(твори Шевченка від періоду «трьох літ», Марко Вовчок «Інститутка»)

Українська література ХІХ ст. Історичні передумови

Як вам відомо, наприкінці ХVІІІ ст. політична карта Європи знов була частково перекроєна відповідно до інтересів великих держав. **Українські землі були розподілені між двома великими імперіями. Після трьох розподілів Польщі і війни з Туреччиною Росія зосередила під своєю владою понад 80% всіх українських земель – Лівобережжя, Правобережжя, Слобожанщину, Південь України і Крим. До складу багатонаціональної Австрійської (з 1867 р. – Австро-Угорської) імперії відійшла Галичина, Закарпаття та Північна Буковина.**

Ще напередодні була скасована автономія Гетьманщини і сама гетьманська посада, була остаточно знищена Запорозька Січ, козацтво було реформовано і перетворено на частину російської армії, офіційно введено кріпацтво для селян тощо. Отже, українці остаточно втратили залишки своєї державності, почалася нова хвиля економічного, національного і культурного пригнічення.

Все це викликало широке незадоволення населення, породжувало соціально-політичні протести і стало причиною активної національно-визвольної боротьби.

Своєрідним відродженням української спадщини й культури активно займалися представники романтизму: саме вони збирали фольклорні твори, знайомили народ із історичним минулим, відкривали нові форми та

Українська література ХІХ ст. Історичні передумови

На початку 40-х років центром національно-визвольного руху став Київ. Студенти і молоді викладачі університету створюють таємний гурток «Київська молода» і ставлять за мету сприяти розвитку духовних сил української нації та звільненню селян від кріпацтва. Саме на основі цього гуртка в січні 1846 року сформувалась перша в Україні нелегальна політична організація – Кирило-Мефодіївське товариство, до її складу входило 12 осіб, в тому числі Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко. Своім найголовнішим завданням члени організації вважали просвітницьку діяльність, спрямовану на проведення в суспільстві реформ, ліквідації кріпацтва і самодержавства, забезпечення рівності представників різних станів, поширення освіти, об'єднання всіх слов'ян у федеративній державі, сприяння відродженню і розвитку їх національних культур і мов. Проте, вам також відомо, навесні 1847 царська влада заарештувала всіх постійних учасників товариства і без суду покарала засланням або ув'язненням. Незважаючи на це, діяльність організації справила відчутний позитивний вплив на процес

Кирило-Мефодіївське братство — перша українська таємна політична організація, що виникла в Києві наприкінці 1845 року та спиралася на традиції українського визвольного й автономістського руху. Кирило-Мефодіївське братство ставило своїм головним завданням побудову майбутнього суспільства на засадах християнської моралі, шляхом здійснення ряду реформ; створення демократичної конфедерації слов'янських народів, очолюваної Україною, на принципах рівності і суверенності; знищення царизму і скасування кріпосного права і станів; встановлення демократичних прав і свобод для громадян; зрівняння у правах усіх слов'янських народів щодо їхньої національної мови, культури та освіти.

У середині ХІХ ст., коли розпочався новий етап національно-визвольного руху в Україні, було утворено «Громаду»

напівлегальний гурток української інтелігенції та патріотично налаштованого студентства.

Перші товариства «Громади» виникли в Києві та Петербурзі, згодом — у Харкові, Одесі, Полтаві, Чернігові, Львові, Тернополі й інших містах України.

Засновники: В. Антонович, М. Костомаров, П. Куліш, М. Лисенко, М. Старицький, П. Чубинський. 1865 р. у Відні І. Пулюй заснував «Громаду», яка з назвою «Січ» проіснувала до 1947р.

сприяли розвитку народної освіти, свободі літературного слова, поширенню національної ідеї, формуванню національної свідомості.

Українська література ХІХ ст. Діяльність громад

Старá громада — організація української інтелігенції у Києві, займалася громадською, культурною та просвітницькою діяльністю, діяла з 1859 до 1876, коли була заборонена Емським указом.

Розквіт її діяльності та впливу на суспільну свідомість і життя активного українства припадає на першу пол. 70-х рр. Після тимчасового припинення діяльності Київської громади через низку контрзаходів центрального уряду, Валуєвський циркуляр та польське повстання 1863 р., з 1869 р. починається відродження діяльності товариства.

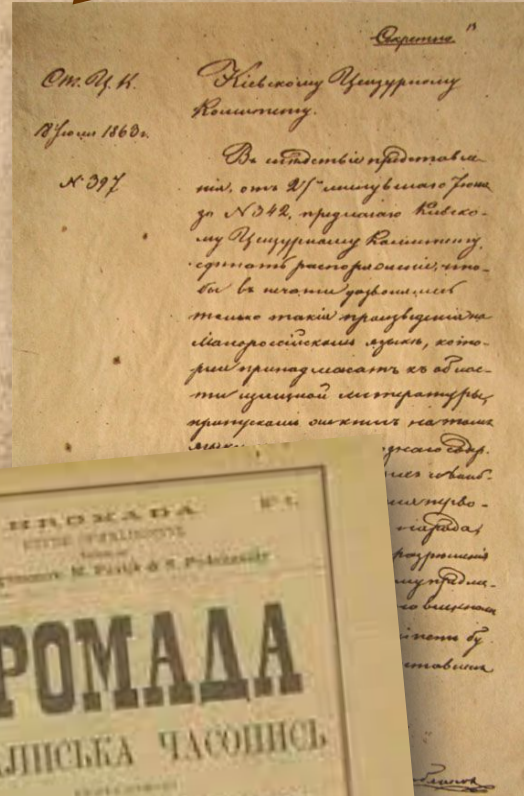
Київська громада зразка 1870-х рр. на відміну від студентської відкритої організації 1860-х рр., перетворилася на таємну організацію, вступ до якої був досить жорстко регламентований.

На історичну арену виходить нова генерація української інтелігенції. Провідники Кирило-Мефодіївського товариства, повернувшись із заслання, починають легальну культурно-просвітницьку діяльність і утворюють в **Санкт-Петербурзі український національний осередок – першу громаду**. Вона мала друкарню, видавала книжки, часопис «**Основу**» українською і російською мовами, монографічні дослідження тощо. Генератором та натхненником її ідейних устремлінь здебільшого був непримиренний Тарас Шевченко. Згодом громада була переміщена з Петербурга до Києва, де діяла до 1876 року.

Загалом, починаючи з 1860-х років подібні громади почали **виникати в багатьох великих містах України – Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові, Одесі тощо**. Всього було створено близько 20 подібних організацій. В умовах царського режиму це були напівлегальні утворення, що в основному зосереджувалися на культурно-просвітницькій діяльності, організації роботи недільних шкіл, виданні підручників, збірок фольклору тощо. Головна їх мета полягала в тому, щоб покінчити з національним гнобленням, демократизувати попітничий режим і забезпечити підвищення національної

Українська література XIX ст. Діяльність громад

Передова українська інтелігенція намагається підняти низький рівень освіти населення, створює, починаючи з 1859 року, безплатні недільні школи. Спеціально для їх слухачів Тарас Шевченко написав підручник «Букварь южноруській», а П. Куліш видав «Граматику». На жаль, 1862 р. діяльність шкіл була заборонена царським указом. Через рік вийшов сумнозвісний **Валуєвський циркуляр**, який забороняв використання української мови в освіті і в літературі. Ще більш жорстким був зміст **Емського указу** царя 1876 року, яким не тільки заборонялось користуватися українською мовою, а й завозити українські книжки з-за кордону, говорити українською на театральній сцені, навіть робити написи українською під нотами тощо. В зв'язку з цим відомий український культурний діяч Іван Огієнко слушно наголошував, що в XIX ст. було **«декілько великих погромів української культури»**, які руйнували все те, що вона встигала утворити у стабільні часи.

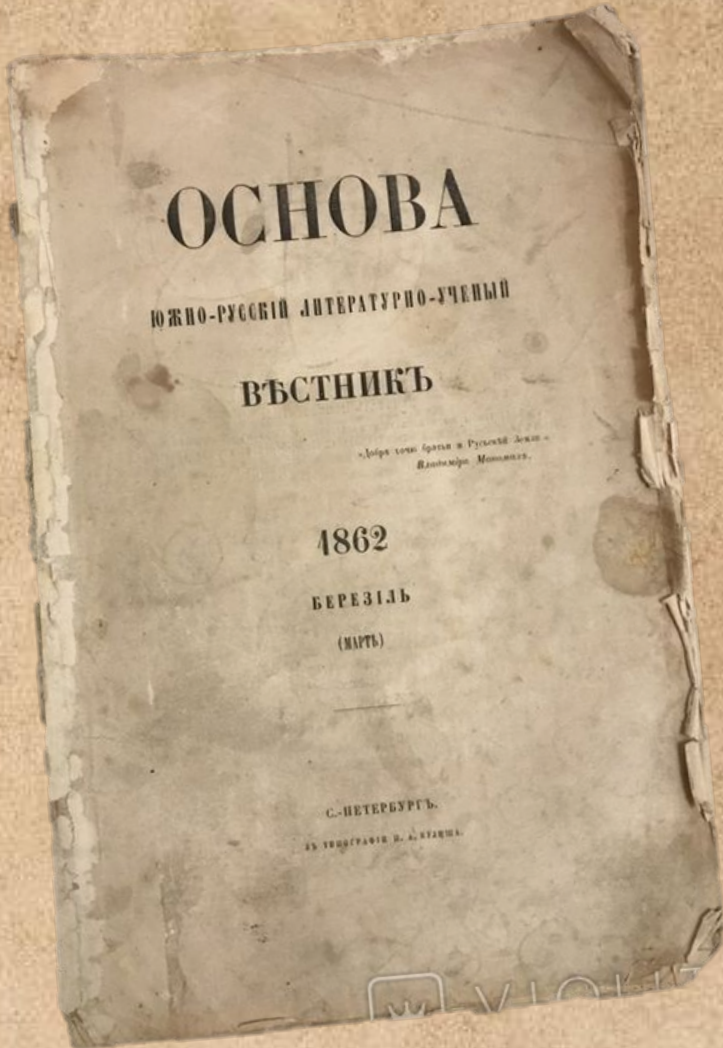
Посилення переслідувань з боку влади, заборона мови і друку змушували українців вдатися до використання інших форм діяльності. Громадівці Михайло Драгоманов і Сергій Подолинський для продовження боротьби проти соціального і національного поневолення **виїхали за кордон**, до Женеви, де утворили часопис «Громада» і газету «Вольное

слово» в яких піддавалися критиці політику Російської імперії

Періодичні видання

У 60-х роках XIX ст., з початком українського культурно-національного відродження, значно зростає кількість газет і журналів у Харкові, Києві, Львові. Започатковуються газети, розраховані на широкі кола читачів: «Киевлянин» (Київ, 1864), «День» (Одеса, 1869) та ін.

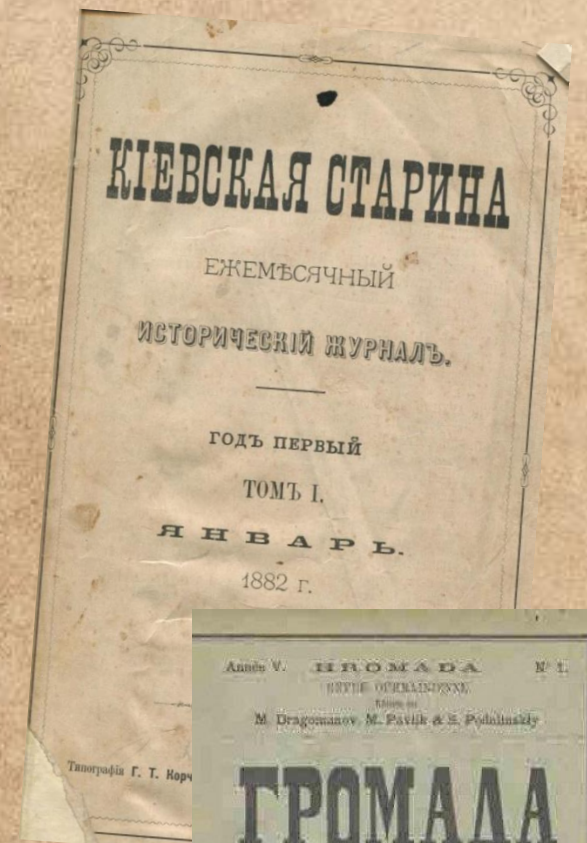
Особливе місце серед них займає місячник «**Основа**» (Петербург, 1861-1862), заснований за ініціативою і під безпосереднім редакторством **П. Куліша, Т. Шевченка, Марка Вовчка, М. Костомарова**. Видання об'єднало навколо себе майже всіх відомих діячів тодішньої України. Журнал увійшов в історію української преси як перше значне літературно-наукове та суспільно-політичне періодичне видання. Частина матеріалів друкувалася українською мовою. Завдяки діяльності журналу були закладені майбутні принципи вітчизняної редакційно-видавничої справи (становлення жанрово-стильових засобів, вироблення схеми і типологічних ознак українського «товстого» журналу) тощо.

Періодичні видання

Значним науковим і культурним осередком в Україні став часопис «Киевская Старина», заснований на кошти вітчизняних меценатів В. Симиренка і В. Тарнавського. «Киевская Старина» опікувалася проблемами історії, етнографії, фольклористики. Впродовж чверті століття (1882-1906) журнал вважався одним з кращих у Європі. Він об'єднав навколо себе всі передові українські наукові сили того часу. Його редагували: Ф.Г. Лебединцев (1882-1887), О.С. Лашкевич (1888-1889), Є.О. Ківлицький (1890-1892), В.П. Науменко (1892-1906). Щомісячник виходив російською мовою. Проте в останні роки існування журналу майже третина матеріалів друкувалася українською мовою. Всього було видано 94 томи. Розділи і рубрики часопису відображали тематику і зміст видання: археологія, історія та історичні матеріали, художня література, історія літератури, географія і етнографія, образотворче мистецтво, біографічні матеріали, бібліографія, довідкова література. Особливе місце в журналі займали біографічні нариси про українських діячів науки і культури, публікації різноманітних історичних документів та наукових матеріалів.

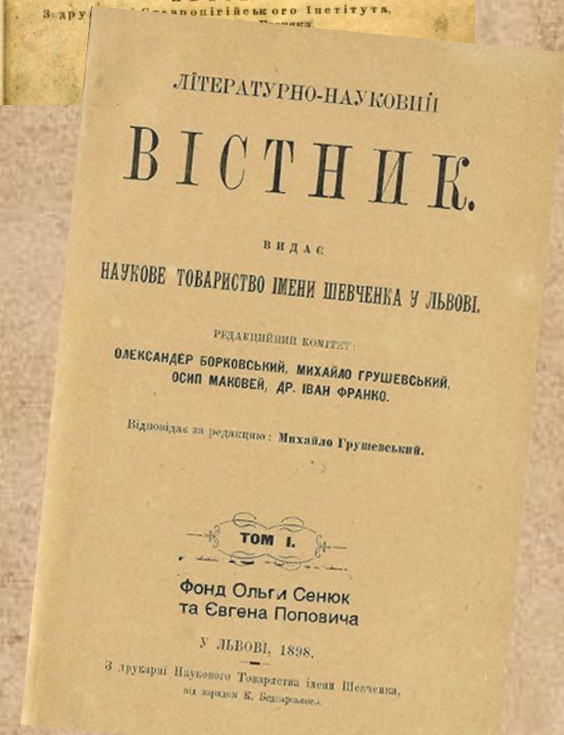
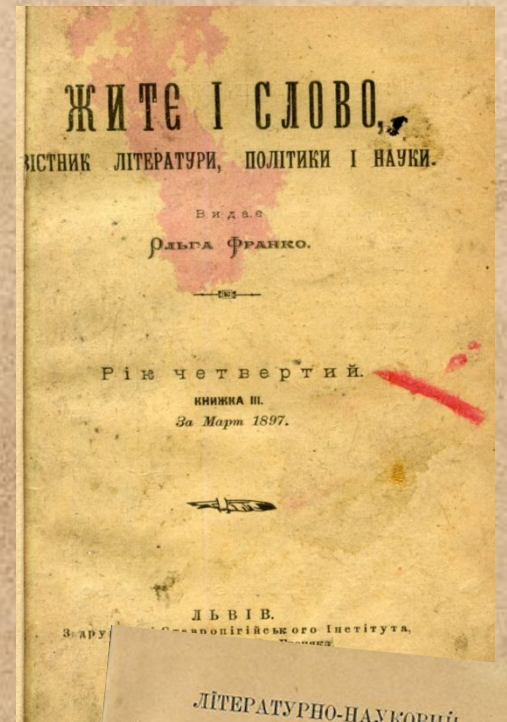
Наприкінці XIX ст. українські часописи виникали й поза межами України. Через неможливість вільного друку в Галичині М. Драгоманов разом з однодумцями (А. Лехоцький, С. Подолінський, Ф. Вовк) заснував у Женеві періодичний збірник «Громада» (1878-1882). Завдяки участі в ньому І. Франка, М. Павлика та інших відомих діячів це видання набуло великої популярності і справляло великий вплив на національно-визвольне та культурне життя в Україні.

Періодичні видання

У 80-х роках XIX ст. на Західній Україні з'являються народницькі видання. Першою щоденною газетою стала львівська газета «Діло» (1880-1916), яка велику увагу приділяла культурним подіям Галичини та Східної України. Суспільний рух національно-демократичного і радикального спрямування репрезентують видання «Друг» (1878), «Народ» (1890-1895), «Житє і Слово» (1894-1897), у редагуванні яких активну участь брав І. Франко. Будучи письменником радикального народницького напрямку, він відіграв велику роль у розвитку національної свідомості українського народу.

Найзначнішим національним літературно-мистецьким виданням був «Літературно-Науковий Вістник», який почав виходити з 1898 р. у Львові за ініціативою М. Грушевського, з нагоди 100-річного ювілею «Енеїди» І. П. Котляревського. Новий журнал поставив перед собою нелегке завдання - об'єднати на своїх шпальтах «всі живі українські сили у всеукраїнському масштабі, поглибити, поширити та зміцнити ідею будівництва української культурної соборності як передумови соборності державної». У перший, львівський, період видання журналу (1898-1906), який вважається найбільш плідним, його головним редактором був М. Грушевський, а до складу редакції

Проза

Розквітає талант І. Нечуя-Левицького й Панаса Мирного, збагачують українську літературу своєю творчістю М. Старицький, Б. Грінченко, О. Кониський, Олена Пчілка, Н. Кобринська, М. Павлик, а наприкінці 70-х років ХІХ ст. заявляє про себе як прозаїк І. Франко.

Поезія

Найпомітнішими ліриками були І. Франко, П. Грабовський, Я. Щоголів, І. Манжура, В. Самійленко. У 1887 р. побачила світ збірка Франка **«З вершин і низин»**, вона стала після «Кобзаря» Т. Шевченка другим найвизначнішим явищем в українській літературі.

Драматургія

На початку 80-х років ХІХ ст. знову пожвавилось театральне життя: у Харкові, Києві, Полтаві, Кременчуці (за ініціативи М. Кропивницького й М. Садовського) глядачі побачили кілька українських вистав. У 1882р. М. Кропивницький створив у Єлисаветграді українську професійну трупу, до складу якої ввійшли М. Заньковецька та Тобілевичі — М. Садовський, М. Садовська-Барілотті, І. Карпенко-Карий, П. Саксаганський. Ця професійна трупа дістала назву **«Театр корифеїв»**.

Українська література другої половини ХІХ ст.

Однак не тільки політична ситуація мала вплив на розвиток мистецтва слова. У середині ХІХ ст. відбулися якісні зміни насамперед у раціональній сфері людської свідомості. Саме тоді почала втрачати свої позиції механіка, наставав

час електричної енергії. Науковці відкрили суттєві закони в галузі хімії й біології, а технічна думка збагатилася численними інженерними винаходами. Усі ці відкриття сприяли науково-технічній революції. Вона, без сумніву, не давала людині спокою, інтенсивно будила уяву та фантазію у творчих особистостей. На хвилі цих вражень у 1857 р. з'явився запис у щоденнику Тараса Шевченка, сповнений захоплення від винаходу Фултоном і Ваттом парового двигуна: **«Ваше... дитя в скорім часі пожере батоги, престולי й корони, а дипломатами й поміщиками тільки закусить... Те, що розпочали у Франції енциклопедисти, те довершить на нашій планеті ваше колосальне геніальне дитя»**

Уже через два десятиліття після того винахідник із Чернігівщини Микола Кибальчич мудруватиме над кресленням апарата для польотів у космос, а Марія Склодовська-Кюрі відкриє один із радіоактивних елементів — полоній. Усе це змінювало картину світу, спонукало дошукуватися першопричин буття. Ці нові віяння приваблювали й літературу.

У цей період у красному письменстві й утвердився новий напрям — **реалізм**,

Тарас Шевченко та Марко Вовчок започаткували новий напрям реалізму в українській літературі другої половини ХІХ століття.

Теорія літератури

Реалізм (від лат. *realis* — речовий) — один із напрямів у літературі та мистецтві, що полягає в правдивому об'єктивному і всебічному відображенні дійсності.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ РЕАЛІЗМУ:

- пізнавальне, аналітичне сприйняття і розуміння світу
- раціоналізм
- типізація
- поєднання типового та індивідуального
- характер та вчинки героїв
- увага до вивчення людської душі, але заглиблення в психологію обмежене, оскільки не реаліст не вважає за потрібне вивчати внутрішній світ героя, зумовлений його соціальне-історичними умовами
- конфліктність
- правдивість у зображенні деталей, перевага епічних, над ліричними тенденціями
- літературі, ослаблення ліричного струменя мистецтва

Особливості реалістичної прози

Реалізм — послідовна протилежність романтизму. На кожну тезу попереднього стилю він відповів антитезою. Якщо романтик зосереджував основну увагу на внутрішньому світі, то для реаліста стає визначальною проблема взаємин людини й суспільного середовища, впливу соціально-економічних обставин на формування характеру особистості.

В українській літературі другої половини XIX ст. найяскравіше представлений **побутово-просвітницький реалізм**. Його видатні творці — Марко Вовчок, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький тощо. Представники цієї течії в основному досліджували родинні, виробничі, соціальні стосунки героїв, зосереджувалися на морально-етичній проблематиці. Яскравою ознакою течії є, зокрема, етнографізм — докладне змалювання національного колориту українського народу — побуту, звичаїв, обрядів і вірувань.

У 80–90-х роках XIX ст. частково простежується ще одна течія — **революційний реалізм**. Її представники заперечували еволюційний розвиток суспільства, духовне вдосконалення людини як необхідну передумову соціально-економічних, політичних змін. Натомість вони цілком підпорядковували свою творчість пропаганді значення економіки, насильницької збройної зміни суспільного ладу, фізичного знищення панівних верств.

Досить помітно утвердився в українській літературі **натуралізм**. Натуралісти намагалися через використання здобутків природничих наук пізнати й відтворити істинну, реальну картину буття. Твори натуралістів нагадували клінічні документи, історії спадкових хвороб, протоколи судової експертизи. Це були спроби перетворити художній твір на точну копію факту.

Особливості реалістичної прози:

1. **Зображення бунтарів**, які борються з несправедливістю, а також людей майбутнього, котрі є водночас внутрішньо складними характерами; звернення до образів звичайних людей з їх буденним життям, духовними колізіями, мріями, вчинками.
2. **Правдиве змалювання мінливої дійсності в русі**, змінах, закономірностях, критичне відтворення суспільних процесів, зовнішніх упливів на людину й навпаки.
3. **Новизна тем і проблем** — звернення до зображення національно свідомої інтелігенції, поглиблення змалювання українського села: сільських «п'явок»-глитаїв, безземельних селян, а також робітників, мільйонерів-капіталістів.
4. Акцент не лише на **правдивому зображенні соціальних процесів**, а й **намагання проникнути в їх суть**, засудити рабську психологію та поведінку, пропагувати людську гідність, волю.
5. **Поєднання проблем національного життя із проблемами загальнолюдськими**: життя і смерть, добро і зло, злочин і кара, зрада і вірність.
6. **Напружені сюжети**, гострі конфлікти яких підпорядковані художньому дослідженню національних характерів.
7. **Поширення оповіді від третьої особи**, що сприяло об'єктивізації зображених у творі типів і ситуацій.
8. **Домінування повісті й роману**, зокрема. таких їх різновидів, як соціально-

Теорія літератури

Натуралізм (від лат. *naturalis* — «природний») — напрям у літературі й мистецтві на межі 19 - 20 століття, що характеризувався настановами на фотографічно точне відображення дійсності та осмислення особистості крізь призму її біологічної і соціальної зумовленості.

ОСНОВНІ ОЗНАКИ НАТУРАЛІЗМУ:

традиційних сюжетів;

автора й мови героїв;

автора об'єктуваного
дійсності;

сатиричний струмінь;
широка панорама сучасного

підкреслення повної їх
залежності характеру, етичності

героїв від його соціально-історичних
коренів і фізіологічно...

фізіологічних факторів
людської душі

Домашнє завдання:

